

A NYITÁS FILOZÓFIÁJA

Mi az ember? Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszoljunk, számba kell vennünk az ember kulturális és civilizációs létfeltételeit s annak is legállandóbb, leglényegesebb vonásait. „Az ember a végtelent magába fogadó végesként, a végtelen felé kitárulkozó lényként határozza meg önmagát, akinek meg kell küzdenie azért, hogy egyre inkább az legyen, akinek gondolja magát, hogy egyre tisztábban és teljesebben képviselje önnön ideálját“ — írja D. D. Roșca *Inseamnări despre Hegel* című tanulmánykötetében (București, 1967).

Mivel az ember az, akinek végességében a végtelen önmaga tudatára ébred, a lét különböző szféráiban létrehozott egyéni vagy közösségi értékek csak megfelelő feltételek között emelkednek az öntudat rangjára, s tárulkoznak ki végesként a végtelennek. A nyitás feltétele, hogy ezek az értékek a maga teljességében tükrözzék vissza a véges emberi immansens végtelenségét.

A kultúra és civilizáció egyedi értékei külön-külön csak részlegesen és egyoldalúan tudják kifejezni azt, amit mi „condition humaine“-nek szoktunk nevezni, mivel mindegyik csak egy-egy oldalát képviseli az emberi lényeknek. A teljesség igényével egyedül a filozófia lép fel. S valóban, az a kérdésünk, hogy „mi az ember“, csak a filozófiában válaszolható meg azon a szinten, melyen a kultúra és civilizáció értékei tudják értelmezni az embert valódi dimenziójában.

Ami a filozófia ambícióját illeti, tény, hogy az ember meghatározásában a filozófusok mind egy szálig a teljességre törekednek. Ugyanakkor az is tény, hogy az egységes szándékkal szemben a megvalósulás számátalan ágát-bogát tudjuk csak felsorakoztatni.

Ez olyan helyzethez vezet, amelyben el kell döntenünk, melyiket választjuk a különböző lehetséges megoldások közül. Ennek a választásnak csak akkor van értelme, ha opciónk nem spontán és véletlenszerű, hanem tudatos megítélésen alapuló értékelmutató aktus. A tudatos választás viszont megkövetelné, hogy a „kegyeinkért“ versengő filozófiák dialógust folytassanak egymással, illetve egyenként is szembesüljenek az őket létrehozó s az általuk ígért gyakorlattal. A dialógus maga is gyakorlat: az elmélet gyakorlata. Mint ilyen, az egymással szembenálló filozófiai rendszerek leleplezésére szolgál: kimutatja, milyen mértékben alkalmasak, illetve képesek információcserére ezek a filozófiák. Elárulja, tudnak-e tanulni egymás tapasztalataiból anélkül, hogy föladnák önmaguk lényegét. Az új információk befogadásának képessége vagy hiánya az illető filozófiai rendszer belső struktúrájából adódik.

Persze, a dialógusnak is csak úgy van értelme, ha az illető rendszer nyitott, vagyis új elemek befogadására képes. Zárt — létezésükhöz önmagukat elégségesnek tudó (Hegel) — rendszerek között lehetetlen a párbeszéd, hiszen ez — képletesen szólva — olyan színielőadáshoz hasonlít

tana, amelyben süket színészek játsszák a főszerepet. Nem számít: ki, mikor, milyen sorrendben lép a színpadra, s az is közömbös, mikor, mit és hogyan replikázik. Olyan multság ez, amelynek a nézőhöz szóló egyetlen tanulsága: ne kívánjunk süketnek süketen játszani. Mert akár beszélnek, akár hallgatnak, süketeknél ez egyremegy. Azzal a fáradsággal, amellyel beszélnek, akár hallgathatnának is.

A gyakorlati tapasztalattal való szembesítés során tisztázni lehet, hogy az adott filozófia egy előző gyakorlat tapasztalatait általánosítja-e egy elkövetkező gyakorlat dialektikus orientálásához, vagy pedig éppen a tapasztalaton kívül hozták létre, s a gyakorlat dogmatikus vezénylésére szolgál.

Melyik filozófiát válasszuk? Döntésünk nem memóriavizsga, nem a rendszeren belüli filozófiai igazságok „mennyisége“ nyom a latban. Sokkal fontosabb számunkra az, hogy milyen ez a filozófia, milyen alapokon áll, mire szolgál, milyen mértékben kényszeríti filozofálásra, sorsának végiggondolására az embert. Az értékállításban tehát az a döntő, hogy mennyire igaz, mennyire hiteles, mennyire objektív és mennyire hatékony a gondolatmenetünk. A kanti gondolatmenetben is az a gyökeresen új, hogy nem befejezett tudományt vagy filozófiát kíván rank hagyományozni, hanem az alapok lefektetésének módozatait és eszközeit kutatja. Kant óta minden valamirevaló tudós és filozófus ezzel a feladattal küszködik — sikeresen vagy sikertelenül.

Hogyan dolgozható ki egy olyan gondolati építkezés-modell, mely valóban korunk szülöttje? Hogyan építhető fel egy olyan filozófia, mely tényleges hatékonysággal venne részt a megismerésben és az értékválasztásban, nem szakadna el a tapasztalattól, ugyanakkor a gyakorlati cselekvés s a cselekvésben megnyilvánuló döntés számára is támpontul szolgálna? „Divatjamúlt intellektuális játékok“ szintjéről hogyan emelkedhetnénk fel addig a filozófiáig, mely a legjobbat mutatja fel mindabból, amit a társadalom létrehozott, ami egy civilizációban testet ölthet, s ezt a funkciót nem lehet elidegeníteni tőle? A kérdéseknek ez a sajátos megfogalmazása Ferdinand Gonseth nevéhez fűződik.

Ferdinand Gonseth svájci filozófus és matematikus egyike azoknak a kortárs gondolkodóknak, akiket igen kitartóan foglalkoztat a filozófiai gondolat jogosságának, hitelességének, objektivitásának és hatékonyságának kérdése. Kérdésfelvetését 1960-ban megjelent *La métaphysique et l'ouverture à l'expérience* című művéből vettük. Gonseth legjobb hazai ismerője V. Tonoiu, aki *Idoneismul, filozofie a deschiderii* (București, 1972) című könyvében ismerteti a „nyitás filozófiáját“.

„Ha a filozófiai reflexiónak távlatokat kell nyitnia az emberre, ez az ember nem elvont elméleti lény, hanem mi magunk hús-vér mivoltunkban.“ Ebből Gonseth azt a következtetést vonja le, hogy „azt, amit a filozófia rólunk tanít, csak tetteinkkel és tetteink hatékonyságával igazolhatjuk“. Tetteink összessége és eredménye — a gyakorlat. Egy filozófia értéke tehát a gyakorlattal való szembesítésben válik kézzelfoghatóvá. Napjaink egyik uralkodó sajátossága, hogy a tudományos megismerés a társadalom valamennyi rétegébe behatol, ilyen vagy olyan formában áthatja az emberi tevékenység valamennyi szféráját, de nem olvasztja magába azokat. Mindössze arról van szó, hogy minden vállalkozásunkat a tudományos tevékenység stratégiája alapján szervezzük

meg. V. Tonoiu szerint Gonseth életművét úgy foghatjuk fel, mint egy rekonstrukciós programot, mely magába akarja építeni az új lehetőségeket és az új követelményeket. E lehetőségekkel és követelményekkel századunk filozófiájának szembe kell néznie, ha lépést akar tartani a mind nagyobb tért foglaló szisztematikus gondolkodással, a tudományos igazságra és hatékonyságra törekvő módszertani rigurozitással.

Bármely filozófiai konstrukció központi kérdése, hogy mennyire helyes és mennyire jogos az, amit felépít. Egy filozófiai rendszer garanciái az illető rendszer alap gondolatában és az azt kifejtő diszkurzív rendszerben rejlenek.

A dogmatikus racionalizmus a feltétlen bizonyosság eszményétől megittasodva egy csapásra és egyszer s mindenkorra „megoldaná” a garanciák kérdését. Ehhez a valóságot a szükségszerűség jegyében kell felfognia, a megismerést pedig vegytisztán analitikus folyamatnak kell tekintenie, mely a megismerést teljes egészében abszolút és véglegesnek tartott alapismeretekből származtatja.

Egy olyan filozófiai konstrukció megalkotásának kísérlete és igénye, mely már eleve magában foglalná saját jogosultságának biztosítékát, szükségszerűen zárt, monadikus filozófiához vezet. Ez az illető filozófiát kívülrekeszti a gyakorlati tapasztalaton, tehát a fejlődéstől, vagyis annak lehetőségétől is elzárja, hogy az állandó önismétlésen túlmenően is igazolni tudja magát. A bizonyítás és próbatétel bármilyen látványos is, mindig látszólagos. A kiindulóponthoz semmi újat nem tesz hozzá: csak az bizonyítható, amit feltétlen premisszaként tételeznek.

A zárt filozófiai rendszer (melyet Gonseth „szükség-filozófiának” nevez) csak olyan dedukcióval igazolható, melyben ő maga is eleve befoglaltatik mint szükséges előfeltétel. Ezt a kérdést Gonseth *Philosophie neo-scolastique et philosophie ouverte* (Paris, 1954) című művében fejti ki.

A rendszeren belüli bizonyítás természetesen semmit sem bizonyít, mihelyt az előfeltevéseket kétségbe vonjuk. Ezeket ugyanis önkényesen vettük fel, és csak addig érvényesek, míg a rendszert önmagához viszonyítjuk, és nem szembesítjük a gyakorlattal. Az ilyen szükség-filozófiákban merő illúzióknak bizonyul kiküszöbölni a tévedést: „Eleve téved az a filozófia, amely kiküszöbölhetőnek véli a tévedés kockázatát. Eleve nincs birtokában az igazságnak az, aki meg akarja menteni az abszolút igazságot” — írja Gonseth az általa szerkesztett *Dialectica* című folyóirat 1948. 5. számában.

Vegyük például az ilyen szükség-filozófiák tapasztalat-koncepcióját. Ha egyszer s mindenkorra meg akarjuk határozni a tapasztalatot (gyakorlatot), ahhoz el kellene szakadnunk tőle. Vállalnunk kellene vagy azt, hogy a tapasztalat fogalmát semmi sem köti a tapasztalat valóságához (ami nyilvánvaló idealizmus — mondja Gonseth!), vagy azt, hogy a tapasztalat adott valóságából elvonatkoztatott tapasztalat-fogalom semmi-lyen sem függ egy későbbi tapasztalattól, mert az semmit sem módosíthat rajta. Nyilvánvaló, hogy mindkét változat nehézségekhez vezet.

A szükség-filozófiák egyik problémája, amelybe elkerülhetetlenül beleütköznek — az alapozás paradoxona. Ez a paradoxon mindig megjelenik, valahányszor egy olyan diszciplínát akarunk megalapozni, amelynek jogosultsága egyszer s mindenkorra és önmagában adott, és alapjait

többé nem kell felülvizsgálni. A biztos megismeréshez vezető utak és módszerek vizsgálata a tudományos megismerés elméletébe torkollik. De ez esetben fel kell tüntetni, mi szavatolja az adott ismeretelmélet helyességét, majd e garanciákat magukat is szavatolni kell, s így tovább a végtelenségig. Hol álljunk meg ebben a regressziós mozgásban, hol van a kiindulópont? A zárt filozófiák úgy oldják meg ezt a problémát, hogy önkényes módon tételeznek bizonyításra nem szoruló, önmagukban elvileg szavatolt végső alapokat.

A logika státusának megállapítását célzó kísérletekben az alapozás paradoxona nagyon élesen jelentkezik. „A logika az az alapvető doktrína, amely nélkül egyetlen diszciplínát sem lehet érvényesen megalapozni, minthogy a logika fogalmazza meg a helyes gondolkodás szabályait.“ „A logikus gondolkodás és cselekvés minden normális tevékenység elengedhetetlen feltétele. Ez esetben a logikának valamilyen módon meg kell előznie minden más értelmi tevékenységet?“

Tonoiu szerint „genetikusan nem állítható, hogy intelligenciánk kialakulása logikai fázissal kezdődött volna, melyben a gondolkodás elsajátítja saját tevékenységének szabályait, a későbbi ismeretszerzés nélkülözhetetlen feltételeit“. A logika státusának megalapozása csak egy helyes gondolkodási folyamat eredménye lehet, amely feltételezi a logika ismeretét. Egyszóval: a logikát nem lehet logika nélkül megalapozni. Ezért mond ellent élesen a valóságnak a zárt filozófiai rendszereknek az a tétele, hogy a tudomány megalapozása csak végső alapjainak felkutatása után kezdődhet el.

Gonseth rekonstrukciós programjának kidolgozása során szakít a dogmatikus racionalizmussal, s meghirdeti a nyitás elvét: „A reflexió során számot adunk magunknak arról, hogy gondolkodásunk vezérelve mindenféle zárttság elutasítása“ — írja *La géométrie et le problème de l'espace* (Neuchâtel, 1945—1955) című művében. A gyakorlat, a tapasztalat irányába való nyitás tehát nem pusztán elméleti, racionális igény, hanem nagyon is természetes gyakorlati igény.

A tapasztalat irányába való nyitás — Gonseth filozófiájának ez a központi fogalma — alapvetően abban különbözik a végső alapok elvétől, hogy nem kiindulópontként előfeltételezi, hanem utólagosan ellenőrzi az adott megismerési tevékenység jogosultságát.

„Egy opció értékét az a tény dönti el — mondja Gonseth —, hogy milyen mértékben felel meg annak, amit vártunk tőle.“ (Vö. *La Philosophie ouverte*. Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Philosophie. Wien, 2—9 sept. 1968.)

A dogmatikus racionalizmus álláspontjától való eltávolodás, az alapozás paradoxonáig vitt fogalmi tisztázás, a végletes és végleges determinizmus feladása — első látásra relativizmusnak tűnhet. De a relativizmus és idoneizmus különbsége azonnal szembeötlik, mihielyt arra figyelünk, hogy a relativizmus és idoneizmus mennyire eltérő módon értékeli a megismerést. Ami az idoneizmust illeti, az távol áll attól, hogy viszonylagosság ürügyén hátat fordítson a megismerésnek. Éppen ellenkezőleg, a lehetséges relativizálással együtt óhajtja megőrizni a megismerés értékét.

A gyakorlat irányába való nyitás nem mentesíti a tudományt attól, hogy előregyártott doktrínák helyett önnön valóságára szorítkozzék. A

nyitást az teszi szükségessé, hogy a tudomány fejlődése mindig tartogathat előre nem látható mozzanatokot, vagyis semmi sem szavatolhatja, hogy a tudomány fejlődése során nem borítja-e majd fel a rajta kívül megalapozott s vele normatívan szembehelyezett rendet. A tudománynak és a tapasztalatnak nem kell mindenáron igazolnia azt, amit állít, hiszen olyan valóságot képviselnek, amelyet a szellem pusztán önmaga mozgásából nem vezethet le. „A tudomány nem ismer el olyan döntőbíró, akinek a döntésébe nem szólhat bele, aki a tudomány részvétele nélkül kívánja megszabni a tudományos tevékenység keretét és határait“ — jegyzi meg Gonseth.

A nyitás filozófiája azért helyezi a módszertanra a főhangsúlyt, mert ezzel biztosítani akarja a filozófiai tett létjogosultságát. Ez persze nem jelenti azt, hogy a gonsethi filozófia kizárólag a módszertanra korlátozódna. Ebben a filozófiában nehéz különbséget tenni módszer és tartalom között, annál is inkább, mert a nyitás filozófiája a cselekvés filozófiája, egy olyan stratégia elméleti megalapozása, mely emberi végességéből ki tudja tépni az embert.

A végességből a végtelenbe lépő ember mindenütt új, előre-nem-látható dolgokkal találkozik. A cselekvési stratégia központba-állítása megóvja az embert a végletes vagy hamis kérdésfelvetéstől.

V. Tonoiu könyvének értéke egy nem kis mértékben nevelő hatású filozófia aprólékos, alapos és pontos bemutatásában áll. A nyitás gonsethi filozófiája egyben nyitás a dialektikus gondolkodás felé is.

Bokor András fordítása

Györkös Mátyás: Tűzoltózenekar

